

Af Gert Sørensen, dr.phil.
Lektor ved Institut for
Engelsk, Germansk og Romansk,
Københavns Universitet

EUROPÆISKE IDENTITETER

EUROPA. HVAD NU?

I første halvdel af 2012 overtager Danmark formandskabet i Den Europæiske Union (EU). Det er derfor nærliggende at gøre status over, hvad Europa egentlig er for en størrelse. I geografibøgerne har vi lært, at Europa er en verdensdel. Men er det svar nok? Sikker ikke. Det spørgsmål må vi europæere faktisk hele tiden stille os selv, fordi Europa har en meget lang historie, hvor betingelserne for, hvad Europa er, hele tiden har forandret sig. Der har været opture, og der har været nedture. Den græske og romerske oldtid forbinder vi med en storhedstid, der ebbede ud i midten af det første årtusind e.Kr. Så fulgte middelalderen, der ofte fremstilles som en mørk nedgangsperiode, men som dog også havde sine lyspunkter, som under frankerkongen Karl den Store omkring år 800.

Frankerriget: Kongerige i den tidlige middelalder fra 400- til 900-tallet. Frankerriget udviklede sig derefter til et magtcentrum og senere til en stormagt i Vesteuropa. Højdepunktet af magt og udstrækning nåede riget under Karl den Store (742-814).

Europa er en del af det større kontinent Eurasien. Grænsen løber langs Uralbjergene i Rusland sydover til Det Kaspiske Hav, vest om Sortehavet og ned gennem Bosphorus-strædet.

Med renæssancen, der satte ind i midten af det andet årtusind, fik Europa nye opgangstider, der her ved indgangen til det tredje årtusind er afløst af en ny, dyb krise med en truende græsk bankerot og en voksende mistillid til den europæiske fællesmønt euroen, et af grundlagene for det europæiske samarbejde. Disse usikre fremtidsudsigter for Europa og den europæiske kultur blev på en måde allerede forudsagt af den tyske kulturpessimist Oswald Spengler, der i 1918-22, kort efter afslutningen på den hidtil mest blodige og ødelæggende krig, nemlig første verdenskrig, udgav sit store værk om *Vesterlandets undergang*. Men behøver det at gå så galt, som Spengler spåede? Et positivt svar vil formentlig kræve, at europæerne måler deres egen konfliktfyldte historie i forhold til værdier som f.eks. demokrati og menneskerettigheder, nu hvor nye, fjerne hovedaktører som Kina og Indien dukker op på den globale scene. Man kan i den forbindelse tænke

på konflikterne mellem de forventninger om frihed og selvstændig udfoldelse, som det enkelte individ har haft og har, og statens behov for ro og orden. Man kan også overveje forholdet mellem den enkelte nationalstat og de overnational statsfællesskaber, som EU er det seneste eksempel på, eller konflikten mellem tro og fornuft, der på én gang viser det europæiske menneskes afmagt og tvivl, men også dets ukuelige virkelyst og vilje til at lære. Eller pege på forholdet mellem os og de andre, som vi tidligere har optrådt som herrefolk over for, men som vi i dag har måttet anerkende på deres egne betingelser og integrere i vore egne samfund, fordi de i dag kommer til os, mens vi tidligere kom ud til dem.

Til at begynde med – og det gør ikke svarene på disse spørgsmål mindre komplekse – må vi skelne mellem de europæiske kulturere og identiteters lange historie og det aktuelle europæiske integrationsprojekt, der går tilbage til den såkaldte Rom-traktat fra 1957. Europa var på det tidspunkt delt mellem et amerikansk domineret Vesteuropa og et sovjetrussisk domineret Østeuropa, men fulgte en politisk linje, der bragte Europa styrket ud af konfrontationen mellem øst og vest og skabte et grundlag for et nyt Europa. Det oprindelige samarbejde bestod af seks europæiske kernelande: Italien, Frankrig, Tyskland og de tre Benelux-lande: Belgien, Holland og Luxembourg. I 1972 blev den oprindelige kreds udvidet med bl.a. England og Danmark. Efter Murens fald i 1989 og Sovjetunionens efterfølgende sammenbrud indledtes den store udvidelse mod øst i kølvandet på et nyt samlet Tysklands indsats.

Rom-traktaten: Populær betegnelse for Traktaten om oprettelse af Det Europæiske Økonomiske Fællesskab, EØF-traktaten, underskrevet den 25. marts 1957 i Rom af Vesttyskland, Frankrig, Italien og Beneluxlandene. Traktaten, som indebærer en fremadskridende økonomisk integration, trådte i kraft 1. januar 1958.

Rom-traktaten om oprettelse af Det Europæiske Økonomiske Fællesskab (EØF) blev undertegnet i Rom den 25. marts 1957 og trådte i kraft den 1. januar 1958. Fotoet fra underskriftceremonien viser fra venstre repræsentanterne fra Belgien Paul-Henri Spaak og Jean Charles Snoy, fra Frankrig Christian Pineau og Maurice Faure, fra Tyskland Konrad Adenauer og Walter Hallstein. © Iberfoto/POLFOTO.

Værdier og økonomi

Da Danmark afholdt en folkeafstemning i 1972 om optagelse i det, der dengang blev præsenteret som Fællesmarkedet, var politikernes argumentation for et dansk medlemskab de rent økonomiske fordele, som dansk landbrug og industri ville få gennem adgang

EF-Topmøde i København 1973. På topmødet i København blev medlemsstaterne enige om i forbindelse med det politiske samarbejde at udarbejde en fælles erklæring om europæisk identitet. På billedet ses fra venstre den italienske premierminister Mariano Rumor, den franske præsident Georges Pompidou, statsminister Anker Jørgensen og den tyske kansler Willy Brandt. © Heinrich Sanden/dpa/Corbis/POLFOTO.

til det store europæiske marked. De danske politiske ledere nedtonede de kulturelle og politiske aspekter, der havde været så afgørende i efterkrigstidens store europæiske projekt, formodentlig af frygt for modstand i den danske befolkning, der fortsat havde deres loyalitet dybt forankret i den danske nation og i den nationale danske historie.

Det er på den baggrund så meget mere tankevækkende, at udenrigsministrene fra det udvidede Fællesmarked mødtes i København i december 1973 og drøftede europæiske værdier. Mødet munde-

de ud i en *Declaration on European Identity*, der pegede på den fælles arv og udstak nogle fremtidsperspektiver for samarbejdet, der lå ud over, hvad de enkelte medlemsstater havde af kortsigtede økonomiske interesser. Det blev slået fast, at der fandtes en europæisk civilisation. Men der blev ikke lagt skjul på, at der inden for rammerne af en sådan fælles civilisation, der adskilte Europa fra den kinesiske, den arabiske eller den indiske civilisation, fandtes en mangfoldighed af nationale og regionale kulturer, der igennem århundrederne havde fostret konflikter og egentlige krige. Europa havde netop været igennem to verdenskrige, men man havde også tidligere haft langvarige krige som Tredivårskrigen (1618-48), der hærgede Mellemeuropa, og Hundredeårskrigen mellem England og Frankrig fra 1337 til 1453, som skabte en Jeanne d'Arc, en af de helt centrale mytiske figurer i den franske nationale selvforståelse – i lighed med danskernes Holger Danske. Læser man *Deklarationen*, er der ingen tvivl om, at den forudsætter en ganske god indsigt i Europas meget lange identitets- og kulturhistorie. Når det hedder, at de europæiske stater, der tidligere bekrigede hinanden, i dag og på tværs af de mange forskelle deler en række fælles værdier som individets ukrænkelighed, det repræsentative demokrati, retsstaten, social retfærdighed og menneskerettighederne, udtrykker det snarere et ønske om, hvad Europa burde være. *Deklarationen* kan nemlig heller ikke skjule det forhold, at sådan har det ikke altid været. Selv om de fælles værdier er med til at karakterisere en moderne europæisk identitet, har de langt fra været de mest fremherskende. Tværtimod. Frem til midten af 1900-tallet spillede især Frankrig og England en dominerende rolle i verden i kraft af deres store koloniriger i Afrika og Asien. De brugte en retorik, der handlede om at udbrede den europæiske civilisation; men de gjorde det med hårdhændede metoder, der var uforenelige med de påståede gode hensigter. Man har talt om europæernes 'døbelte standarder': En ting var, hvad der var gældende hjemme, en helt anden ting ude. På mange måder vidner *Deklarationen* om, at Europa efter anden verdenskrig med dens katastrofale følger vågnede op til besindelse i forhold til de mange modsatrettede tendenser og træk, der hidtil havde karakteriseret Europas lange historie.

EUROPA I TID OG RUM

Ordet identitet (af latin: *idem*, "det samme") stammer oprindeligt fra de matematiske videnskaber, når vi f.eks. lægger tal sammen og får et resultat. Fra den matematiske identitetssætning ved vi, at $2 + 2$ er lig med eller er det samme som 4. Dette og lignende udsagn vil i princippet være det samme til alle tider. Når vi bruger ordet identitet i forhold til den europæiske historie, kan vi ikke bare gøre som matematikerne, da vi ved, at Europa ikke er forblevet det samme igennem århundrederne, men faktisk hele tiden har forandret sig og fortsat forandrer sig. Det aktuelle europæiske integrationsprojekt kan ikke sammenlignes med tidligere perioders imperier eller multinationale stater inden for Europas grænser. Tænk på Karl den Stores rige omkring år 800, der omfattede dele af det nuværende Frankrig, Tyskland og Nederlandene, eller på Det Hellige Tysk-romerske Imperium, der fra 900-tallet og de

Karl den Store (øverst til venstre) sammen med sin søn Pippin, som han gjorde til konge af Italien. Karl den Store (742-814) var hersker over Frankeriget, der efter Det Vestromerske Rigets sammenbrud udviklede sig til et magtcenter og senere til en stormagt i Vesteuropa. Han blev i år 800 kronet som Romersk Kejser i Rom af pave Leo den 3. Han var nu ligeværdig med den østromerske kejser i Konstantinopel. Han var den første „germanske“ fyrste, der antog den romerske kejsertitel, og skabte det vesteuropæiske kejserbegreb, der dominerede storpolitikken helt frem til 1918.

Illustration fra manuskript fra det 10. århundrede.

© The Granger Collection/POLFOTO.

Det Hellige Tysk-romerske Rige: Et politisk konglomerat af lande i Vest- og Centraleuropa med Tyskland som centrum. Det Hellige Tysk-romerske Rige blev efter middelalderen et løst forbund af omkring 300 tyske lande, men uden den store politiske betydning eller sammenhængskraft fra 1700-tallet.

næste mange århundreder (formelt helt frem til 1806) strakte sig fra Tyskland i nord og helt ned til Italien og Sicilien, eller på den franske kejser Napoleon, der i forlængelse af Den franske revolution i 1789 ville underkaste Europa under en fransk model for centralisering og lovgivning, hvilket dog måtte opgives efter Napoleons nederlag i 1815 ved Waterloo i det nuværende Belgien. Alligevel har vi vænnet os til som danskere, eller som spaniere, tyskere og franskmænd, at der er noget, der hedder Europa, og som vi i forskellig grad kan genkende og identificere os med. Det betyder derfor ikke så meget, at vi kan være i tvivl om, hvad Europa omfatter rent geografisk. Er Ukraine eller Rusland med (i så fald Rusland til Ural-bjergkæden og uden Sibirien)? I mange år har man også drøftet det muslimske Tyrkiets stilling og dermed et land, som man mente langt tilbage i historien var den største trussel mod det kristne Europas sikkerhed efter erobringen af det gamle østromerske Byzans (det nuværende Istanbul) i 1453 og belejringen af Wien i 1683.

Den dobbelt-hovedede ørn blev for første gang anvendt af de tyske kejsere som nationalvåben i 1433. Siden da blev dobbelt-ørnen symbol på den tyske kejser og dermed våbenmærke for Det Hellige Tysk-romerske Rige. Fra midten af det 15. århundrede og fremefter satte kejserne deres dynastiske våbenmærker på ørnens bryst. Dobbelt-ørnen ophørte med at være et fælles våbenmærke efter Det Hellige Tysk-romerske Rigets opløsning i 1806. Foto: Wikipedia.

Europas oprindelse?

Det er heller ikke så afgørende, at vi ikke har et klart svar på, hvornår Europa har sin oprindelse. Skal vi tilbage til de gamle grækere, der i slaget ved Marathon i 490 f.Kr. slog perserkongen tilbage og undgik at ende som et udkantsområde i det mægtige Perserrike? Sejren betød nemlig, at en by som Athen med det store, markante Akropolis-tempel blev det afgørende midtpunkt for en kulturel opblomstring i det gamle Hellas, der inspirerede eftertidens kunst og lagde grunden til en lang filosofisk tradition med navne som Sokrates, Platon og Aristoteles. Fra den græske mytologi kender vi da også myten om Europa, en kongedatter fra den fønikiske by Tyros ved det nuværende Libanons Middelhavskyst, der blev

røvet og ført vestover af guden Zeus, der til lejligheden havde forvandlet sig til en hvid tyr.

Eller skal vi begynde med Rom, der fra at have været en lille flække i Mellemitalien voksede sig stor og fra Augustus ved vor tidsregnings begyndelse blev hovedstad i et kejserrige, der efterhånden skød sine nordlige grænser frem mod de store floder Rhinen og Donau og satte sig på Nordafrika og hele Mellemøsten? Romerske filosoffer og forfattere brugte de græske forbilleder og oversatte den græske litteratur til latin. Filosofen og politikeren Marcus Tullius Cicero (106-43 f.Kr.) var en sådan mellemmand og grundlagde den klassiske latinske prosa. Den store forfatter Vergil (70-19 f.Kr.) vedgik sig også arven fra det græske. Således overtog han epokset, den litterære genre, som den græske forfatter Homer havde anvendt i sine værker *Iliaden* om grækernes indtagelse af Troja på Lilleasiens kyst og *Odyseen* om helten Odysseus'

tiårige hjemrejse fra Troja til øen Ithaka. I sit eget hovedværk *Æneiden* lod Vergil helten, trojaneren Æneas, flygte til Italien efter Trojas fald og dér blive forbundet med grundlæggelsen af Rom.

At Rom fik en afgørende betydning for, at de antikke kulturer overlevede op gennem en turbulent europæisk historie, skyldtes flere forhold. Romerne havde ressourcerne til at bygge veje og udstyre stærke hære, og de ledsagede deres mange erobringer, ikke bare med en retlig og religiøs organisation, men også med nye måder at bygge og befæste byer på i forhold til arkitektur og grundplan. Mange byer i Sydeuropa har i dag et gadenet i deres historiske bymidte, der går tilbage til en oprindeligt romersk by (af latin: *civitas*).

Religion og identitet

Mange vil derimod mene, at Jerusalem må være Europas naturlige oprindelse, fordi jødedommen, kristendommen og islam, alle tre religioner af betydning for Europa, har en tæt tilknytning til dette sted. Selv om jødedommen har været udbredt i Europa, siden romerne år 70 e.Kr. plyndrede og nedbrændte Jerusalem og tvang jøderne ud i den store landflygtighed, er det dog et mindretal, der bekender sig til jødedommen i Europa. Det samme gælder islam og den arabiske befolkning, der havde bosat sig i Syditalien og på den iberiske halvø i perioden fra 700-1200, hvor de faktisk

*I græsk mytologi var Europa prinsesse af Tyros i Fønikien, nutidens Libanon. Da hun en dag plukkede blomster ved en strand, forelskede Zeus, den øverste græske gud, sig i hende. Han omskabte sig til en hvid tyr og bortførte pigen over havet til Kreta. Forfattere fra antikkens Grækenland og Rom mente, at kontinentet var opkaldt efter denne kongedatter.
Foto: Nationalmuseet*

formidlede den antikke litteratur videre til det overvejende kristne Europa.

Araberne havde en sidste bastion i Granada i Sydspanien helt frem til 1492, da de blev fordrevet. Islam har så i de sidste årtier igen forstærket sin indflydelse med den store indvandring fra islamiske lande og er i dag den næst mest udbredte religion i Europa.

Af de tre religioner er det imidlertid kristendommen, der har været den altoverskyggende religion og rodfæstet sig som et ganske stærkt identitetstræk i den europæiske historie. Når det er tilfældet, hænger det nøje sammen med, at det lykkedes kristendommen at udkonkurrere de gamle hedenske religioner og blive Romerrigets officielle religion, da kejser Konstantin den Store (274-337) konverterede til den nye religion. Dermed fik kristendommen en magtbasis og et sprog, latin, der siden kom til at dominere den teologiske, filosofiske og videnskabelige debat frem til moderne tid. Den kristne kirke mente selv, at kejser Konstantin med denne gestus også formelt overdrog Imperiet til Kirken. Man henviste til det såkaldte Konstantins Gavebrev, som Kirken mente, var et bevis på overdragelsens juridiske gyldighed. Det er senere blevet afsløret som et falsum, hvilket igennem århundrederne dog ikke har forhindret Kirken og dens overhoved, paven, i at sidde på omfattende økonomiske og politiske ressourcer. Kirken i Rom og den omliggende Pavestat blev dermed en afgørende spiller på den europæiske scene, fordi den både rådede over jordisk magt og havde en åndelig indflydelse på 'menneskesjælen'. Med dette apparat

i ryggen optrådte Kirken også som en frygtindgydende og nidkær bekæmper af de religiøse mindretal. Det kom de kristne kætterbevægelser til at mærke, mens jøderne blev anklaget af Kirken for at have stået bag Kristi død. Dertil kom andre former for forfølgelse, de såkaldte pogromer, der efterhånden tvang jøderne ind i særlige ghettoer. Den første af slagsen i Europa blev oprettet i Venedig i 1516, fireogtyve år efter at Spanien i 1492 havde fordrevet de

Myrtegården i Alhambra med det lange vandbassin er omgivet af myrtehække; det har skullet give den troende muslim en association til Koranens paradis, belønningen for et retfærdigt liv på Jorden.

Alhambra i Granada, Sydspanien, er opført i 1200-1300-tallet for de islamiske fyrster af Nasride-dynastiet og er et hovedværk inden for islamiske kunst og arkitektur i Europa. Alhambra blev delvist ødelagt ved maurenes fordrivelse i 1492. © Paul Almasy/CORBIS/POLFOTO.

spanske jøder. Man kan hævde, at netop det kristne Europa bidrog til den opfattelse, at Europa var og er andet end en geografisk betegnelse. Men det var dog langt fra et sammentømret og åndeligt ensartet Europa. Pavens magt i forhold til kongers og fyrsters magt var i den tidlige europæiske historie en tilbagevendende årsag til konflikt, med det resultat at der i Europa aldrig, bortset fra Pavestaten, var grobund for et egentligt præstestyre, som vi i dag kender det i Iran.

Hvad der yderligere forhindrede dette, var det forhold, at den kristne kirke blev delt på teologiske spørgsmål i flere omgange: Første gang i 1084, da kirken fik en østkirke – den ortodokse kirke – med en patriark i spidsen, og en vestkirke under paven i Rom. Senere fulgte et skisma mellem Nord- og Sydeuropa, da Martin Luther gjorde op med Romerkirkens sammenblanding af kirke og stat og indledte reformationen i 1517 med sine teser på kirkedøren i Wittenberg, der grundfæstede princippet om de to regimenter: Guds rige, som religionen tog sig af, og det jordiske rige, som den verdslige fyrste havde ansvaret for.

Renæssancen, en ny begyndelse!

Andre vil pege på renæssancen og i perioden 1300-1600 se de første omrids af et moderne Europa. Man forbinder ofte renæssancen med Italien og en by som Firenze, der oplevede en kulturel blomstring under Lorenzo de' Medici (med tilnavnet Den Prægti-

Konstantin den Store (272-337) med en model af Byzans. Mosaik i Hagia Sophia, der var hovedkirken i Det Byzantinske Rige. I 1934 blev bygningen omdannet til et sekulært museum. Konstantin den Store var kejser i Det Romerske Rige fra 306 til 337 og gjorde kristendommen til statsreligion. Omkring år 330 flyttede han hele Romerrikets administration til byen Byzans, der nu blev hovedstad i Det Østromerske Rige. Her blev grunden lagt til Det Byzantinske Rige. © Directmedia Publishing GmbH.

Peterskirken står som et storslået symbol på den katolske kirkes magt og rigdom gennem historien. Den er den katolske kirkes hovedkirke og ligger i Vatikanstaten i Rom, indviet til apostlen Peter. Pave Julius den 2. (1443-1513) lod den eksisterende kirke nedrive og satte et nyt byggeri i gang i 1506, tegnet af Bramante (1444-1514), en af renæssancens betydeligste arkitekter. Størst indflydelse på byggeriet fik Michelangelo (1475-1564), som var chefarkitekt fra 1547; koret og den mægtige kuppel blev bygget efter hans tegninger. Den ca. 210 m lange og ca. 135 m høje kirkebygning blev indviet i 1626. © Alinari Archives/Corbis/POLFOTO.

Firenze er kendt for sin kunst og arkitektur, og det historiske centrum har været på UNESCOs verdensarvsliste siden 1982. Domkirken i Firenze, Santa Maria del Fiore, en af de største kirker i Europa, blev påbegyndt ca. 1300 og afløste en ældre, mindre kirke. Kirken er en af de rigest udsmykkede kirker, og mange af renæssancens store mestre har sat deres præg på byggeriet. Den vældige, næsten 100 m høje kuppel fra 1420-34 er tegnet af arkitekten Filippo Brunelleschi (1377-1446) og er et hovedværk i den florentinske renæssance.

Foto: Gareth Williams.

ge) fra den rige bankier- og købmandsfamilie Medici. Selve betegnelsen renæssance betyder genfødsel og mere præcist en genopdagelse af antikkens normer for kunst og kultur, som den schweiziske kulturhistoriker Jacob Burckhardt argumenterede for i sit værk *Renæssancekulturen i Italien* (1861).

Det vil dog være mere korrekt at se på renæssancen i en større europæisk sammenhæng, hvor der i et fremtidsperspektiv åbnede sig helt nye muligheder for, at det enkelte individ kunne frigøre sig fra de mange bindinger knyttet til religionen, slægten og traditionen, som indtil da havde forhindret individet i at virkeliggøre sit eget potentiale og selv bestemme de økonomiske, sociale og politiske rammer for sit liv og arbejde. Italieneren Pico della Mirandola, der hørte til i kredsen omkring Lorenzo, sagde – på én gang triumferende og ildevarslende – i værket *Om menneskets værdighed* (1486), at Gud har overdraget mennesket en fri vilje til selv at træffe afgørelse om, hvorvidt det vil bruge denne vilje til at hæve sig op til stadig mere fuldendte former for samliv eller til at falde tilbage i dyriskheden, i en alles kamp mod alle.

Lorenzo de' Medici (1449-1492), *il Magnifico* ('Den prægtige'), bankier og ledende statsmand i Firenze. Kun 20 år gammel afløste Lorenzo sin far som leder af Firenze. Mediciernes hof og byen Firenze blev i de sidste årtier af 1400-tallet den italienske renessances absolutte centrum.

© Alfredo Dagli Orti/The Art Archive/Corbis/POLFOTO.

EUROPAS ÅRHUNDREDER

Europa kan derfor vanskeligt defineres i forhold til et én gang fastlagt geografisk territorium, og det har heller ikke et tidsmæssigt begyndelsepunkt, der kan identificeres med samme præcision som en flods kildeudspring eller et træs rødder. Europa skal snarere forstås som en særlig måde at agere i verden på, at tilpasse sig verdens udfordringer på og en særlig måde at tænke verden på. I denne henseende repræsenterede renæssancen en omstillingsperiode, der på mange måder indledte, hvad der er blevet kaldt *the great European take-off*. Fra dette tidspunkt var Europa ikke længere et udkantsområde på det euroasiatiske storkontinent i lighed med Sydøstasien og det indiske subkontinent, men en ledende global aktør. Til at underbygge dette opsvings bæredygtighed i forhold til de konkurrerende civilisationer var arven fra Athen, Rom og Jerusalem ikke nok i sig selv. Identitetssporene herfra gjorde sig fortsat gældende, men nye og fortsat mere dominerende kom til, der fik så meget større betydning på længere sigt, fordi de indvirkede på hinanden i et samspil.

For det første fik vi det europæiske statssystem på plads. Her henviser man gerne til den såkaldte Westfalske Fred i 1648, der var med til at afslutte Trediveårskrigen. Det særligt europæiske i dette system var, at der inden for et relativt lille areal – sammenlignet med de asiatiske sletter – udviklede sig et stort antal stater, ofte med en enevældig fyrste i spidsen, der sikrede en vis social disciplin og nok så vigtigt en koncentration af store økonomiske og militære ressourcer, der kunne sikre statens grænser. Den engelske filosof Thomas Hobbes leverede i sit hovedværk *Leviathan* (1651) et markant forsvar for idéen om den stærke statsmagt. Mens de store riger i Østen havde én og kun én hersker, der bestemte og udstedte anvisninger og forbud, havde det europæiske statssystem den fordel, at selv om de enkelte stater i lange perioder lå i åben krig med hinanden, så efterlignede og stimulerede de også hinanden til nye og bedre løsninger. Hvad der eksempelvis blev forbudt at trykke af nye og for magthaverne farlige bøger i én stat, blev gerne trykt i en anden, hvilket fremmede en høj grad af dynamik og mobilitet i det europæiske rum.

Den Westfalske Fred: De aftaler, der kom ud af de forhandlinger, som foregik fra 15. maj til 24. oktober 1648 i de to byer Osnabrück og Münster i Westfalen, og som afsluttede Trediveårskrigen. Forud gik fem års løbende forhandlinger med alle krigens parter, dvs. næsten alle stater i Europa. Konferencen blev et forbillede for senere konferencer. Princippet om staternes ligeberettigelse og uafhængighed af de sædvanlige koalitioner var med til at gennemføre freden. De rigsretslige regler i Den Westfalske Fred blev indskrevet i forfatningen i Det Hellige Tysk-romerske Rige til dets opløsning i 1806. Freden bidrog til europæisk stabilitet mellem stormagterne frem til Den franske Revolution og efter den.

En elefantstødtand fra 1700-tallet viser indridsede scener af lænkede slaver, danske slaveskibe, forter på Guldkysten og, som her afbildet, en slavinde, der opvarter en vestindisk plantageejer. Foto: Nationalmuseet.

For det andet åbnede verden sig for europæerne med de store opdagelsesrejser, som portugiserne indledte i midten af 1400-tallet med Henrik Søfareren, og som nåede sit første højdepunkt med spaniernes og Christoffer Columbus' opdagelse af Amerika i 1492. Det blev begyndelsen til et verdensomspændende spansk imperium, hvor – sagde man – solen aldrig gik ned. Spaniernes succes på verdenshavene blev fulgt op af Frankrig, England og Holland. Den betydning, som Middelhavet havde haft for de italienske byer og sø-republikker som Firenze, Venedig og Genova i den sene middelalder og den tidlige renæssance, gik delvist tabt, da det økonomiske og politiske tyngdepunkt blev flyttet til de store stater ud mod Atlanterhavet. Opkomsten af de mere ressourcerstærke stater i Vesteuropa blev begyndelsen på det europæiske kolonieventyr, der senere i løbet af 1800-tallet udviklede sig til et storstilet imperialistisk projekt, der under stor brutalitet udbyttede den tredje verden og dækkede sig ind under en retorik om den europæiske civilisations overlegenhed.

For det tredje forstod europæerne at udvikle en særlig økonomisk model, der gjorde dem i stand til at skabe enorme rigdomme ved ikke bare at organisere produktionsprocessen igennem en øget arbejdsdeling, men også ved at udvikle det marked, som var en forudsætning for, at de producerede varer blev afsat. Europa udviklede med englænderen Adam Smith og hans bog om *Årsagerne til nationernes rigdom* (1776) en særlig økonomisk videnskab. Denne blev taget op af 1800-tallets mest markante økonom, tyskeren Karl Marx, der måtte forlade sit hjemland, men fik ophold i Eng-

Rubens Dampvæveri, Frederiksberg, 1890. Med sine ca. 270 kvindelige og 80 mandlige arbejdere var det Danmarks største kvindearbejdsplads. Akvarel af Rasmus Christiansen. Foto: Nationalmuseet.

land. I hovedværket *Kapitalen*, hvis første bind udkom i 1867 analyserede han den kapitalistiske produktionsmåde, der forvandlede Europa og i første række England til verdens værksted. England, der i forvejen havde den største flåde af handels- og krigsskibe, blev det første europæiske land, der gik fra at være et landbrugssamfund til at blive et industrisamfund. Denne udvikling medførte også en større koncentration af arbejdskraften, der flyttede fra landet og ind til byerne, hvis befolkningstal hastigt voksede og gjorde byer som Paris, London og Berlin til nogle af verdens største, men de skabte også grobund for en socialistisk arbejderklasse.

Bedre produktionsmetoder fik i løbet af 1700- og 1800-tallet befolkningstallet til at vokse, efterhånden som det også lykkedes at overvinde de tilbagevendende pestepidemier, der kostede store dele af den daværende europæiske befolkning livet.

For det fjerde havde Europa en stor elite af intellektuelle og lærde, der nok fortsatte den lange kulturarv tilbage fra antikken, men som også forstod at udvikle nye tanker og idéer. De første universiteter opstod i Italien – således i Bologna i 1088. Herfra bredte idéen sig til det øvrige Europa med de engelske universiteter i Oxford og Cambridge eller det franske Sorbonne og senere det tyske Humboldt som nogle af de kendteste. Selv om teologien stadigvæk var på undervisningsprogrammet, bidrog de nye lærdomscentre til at verdsliggøre Europa, hvor Kirkens og troens dominans over det åndelige og materielle liv blev trængt tilbage og gav plads til den rationelle fornufts dømmekraft. Der tegnede sig snart et helt nyt verdensbillede. Den gamle opfattelse, som Kirken havde overtaget fra den antikke græske astronom Ptolemæus, hævdede, at Jorden var centrum i universet og af Gud særligt udvalgt til denne placering. Den blev nu udfordret på et rationelt videnskabeligt grundlag, da Nikolaus Kopernikus, der havde studeret astronomi ved universitetet i Krakow, i bogen *Om himmellegemernes kredsløb* (1543) lancerede et heliocentrisk verdensbillede, der placerede Solen som universets omdrejningspunkt.

Kirken og oplysningstiden

Kirken var dog fortsat en magtfaktor, der da også reagerede på disse verdslige forsøg på at undergrave Kirkens autoritet og erstatte troen på Guds ubegribelige mysterium med fornuftens behov for erkendelse via argumentation og bevisførelse. Det oplevede man, da italieneren Giordano Bruno blev brændt på bålet i Rom år 1600 for at hævde, at universet er uendeligt, på baggrund af den astronomiske videnskabs seneste resultater. Dette moderne syn var i strid med Kirken, der med henvisning til Bibelen anså universet for at være endeligt, fordi det var skabt af Gud. Dog kunne Kirken ikke i det lange løb forhindre den videnskabelige revolution, der lagde eksperimenter og brugen af forskellige tekniske instrumenter til grund for sine udsagn. Verden blev i stigende grad 'affortryllet' og dermed befriet fra, hvad man i stigende grad opfattede som fordomme og gamle traditioner, der sjældent var rationelt begrundede eller hensigtsmæssige i forhold til de nye former for økonomisk, politisk og åndelig virksomhed. Der tegnede sig efterhånden et Europa, hvor Gud ikke længere var den obligatoriske referenceramme.

Med den såkaldte oplysningstid i 1700-tallet gav de europæiske intellektuelle sig ikke kun af med at give nye svar på naturens gåder. Man begyndte også at stille spørgsmålstejn ved den måde, som samfundet hidtil havde været indrettet på. Man betvivlede, at en styreform med en enevældig monark, der besad uindskrænket magt til at skalte og valte med undersåtternes liv og ejendom,

Den store franske encyklopædi udkom i årene 1751-72, oprindeligt i 28 bind. I denne udgave fra 1780 er værket fordelt på 39 bind. Udarbejdelsen af encyklopædien blev overdraget til Denis Diderot (1713-1784) og hans medredaktør Jean le Rond d'Alembert (1717-1783). De tog fat på opgaven med oplysningstidens opfattelse af menneskets plads i verden og ville i ordbogsform give et samlet overblik over videnskabernes, kunstens og industriens udvikling og rejse en mur mod fordomme, overtro og blind konservatisme. Foto: Nationalmuseet.

var den rigtige til at understøtte forandringsprocesserne i samfundet. Den franske hovedstad Paris blev et af bevægelsens kulturelle centre med udgivelsen af den store franske *Encyclopédie* (1751-72), der havde flere af tidens førende tænkere som Rousseau og Voltaire med som forfattere til de enkelte opslag. De oplyste filosoffer forberedte på mange måder Den franske revolution i 1789, der afgørende brød med fortiden. Den suveræne magt lå nu ikke længere hos kongen, men overgik til folket, der på grundlag af menneskerettighedserklæringen fra samme år og en række nye forfatninger nu fik muligheden for at få indflydelse på egne livsvilkår.

Visionerne for et nyt Europa blev samlet op af den tyske filosof Immanuel Kant. Mens Den franske revolution stadig rasede, slog han i bogen *Til den evige fred* (1796) til lyd for, at en republikansk og principielt liberal-demokratisk styreform, der definerede borgernes rettigheder og pligter, var bedre i stand til at sikre freden end tidligere tiders despotier; ikke bare i de enkelte stater, men også i forholdet mellem staterne. Så vidt kom det ikke. Den blodige franske revolution, der hurtigt måtte forsvare sig med militær magt mod de reaktionære regimer i det øvrige Europa, lagde således præmisserne for, at en ung Napoleon Bonaparte kunne gøre hurtig karriere i hæren. Som kejser og øverstkommanderende for de franske styrker kastede han Europa ud i krige, hvis omfang Europa endnu ikke havde set, men som også betød, at de moderne europæiske nationalstater, der voksede frem af Den franske revolutions universelle idealer om frihed, lighed og broderskab, blev ledsaget af stærke nationalistiske tendenser. I det unge Tyskland fandt nationalismen rod fæste hos tænkere som Johann Gottfried Herder og Johann Gottfried Fichte, der i sine *Taler til den tyske nation* (1807) kritiserede Frankrig. Princippet om de europæiske folks selvbestemmelse indeholdt dermed også kimen til et fortsat konfliktfyldt Europa, hvis ødelæggende potentiale kulminerede i det 20. århundrede.

Portræt af Napoleon i sit arbejdsværelse. Maleri af Jacques-Louis David, 1812. Napoleon Bonaparte (1769-1821) blev franskmændenes kejser under navnet Napoleon I. Han erobrede og regerede det meste af det vestlige og centrale Europa fra slutningen af 1790'erne.
© The Gallery Collection/ Corbis/POLFOTO.

EUROPA EFTER EUROPAS STORHEDSTID

Følger vi den europæiske kultur- og identitetshistorie de sidste 500 år, altså i den periode, vi kan kalde den europæiske storhedstid, og som vi gerne identificerer os med, ser vi, hvorledes det historiske initiativ flyttede sig fra den italienske halvø i senmiddelalderen og i begyndelsen af renæssancen til den iberiske halvø med Spanien i en førende rolle i 1500-tallet. Derfra gik 'stafetten' videre til Frankrig i 1600-1700-tallet, og derefter til England i 1800-tallet med et hollandsk mellem spil i 1600-tallet. Tyskland kom først for alvor på banen efter landets endelige samling i 1870, samme år, i øvrigt, som den moderne italienske nationalstat blev skabt. Denne udvikling med et 'centrum' i fortsat bevægelse fra et europæisk kerneland til et andet viser et særtræk ved den lange kultur- og identitetshistorie, nemlig Europas evne til hele tiden at genopfinde sig selv, overskride grænser og udstikke nye veje for fremtiden, samtidig med at fortiden videreføres i nye former. Denne fremdrift i europæernes måde at agere i verden på og sætte verden på begreb for dermed at forstå den og få den under kontrol ved at kortlægge den er imidlertid sidenhen også blevet en model, som den ikke-europæiske verden har forstået at overtage. De fremmede folkeslag blev ikke bare konfronteret med europæernes brutalitet og grove udbytning, men de fik også nogle værdier og organisationsformer på det økonomiske og sociale område, der kunne efterlignes, og faktisk er blevet efterlignet. Der åbnede sig således en posteuropæisk fase, hvor det historiske initiativ efterhånden flyttede væk fra Europa. Det var en proces, der allerede

Russisk fange tegnet af Per Ulrich, som 1944-45 sad i tysk koncentrationslejr. På hans armbind står "Torsperre", fordi han er dødsdømt og ikke må komme uden for lejren på arbejdskommando. Der kunne gå flere måneder, før en sådan fange blev henrettet. Originaltegning fra Frihedsmuseet. Foto: Nationalmuseet.

begyndte med den amerikanske uafhængighedserklæring i 1776 og USA's løsrivelse fra England, og som for alvor tog fart fra og med sidste halvdel af det 20. århundrede. I denne henseende var konsekvenserne af de to verdenskrige fra 1914-18 og igen fra 1939-1945 en katastrofe for det ellers så succesrige Europa, man havde kendt. Nogle har talt om en europæisk borgerkrig af en længde på tredive år og peger på, hvorledes de europæiske stater vendte al deres opfindsomhed inden for videnskab og teknologi samt hele deres økonomiske og politiske organisationstalent mod hinanden. Ødelæggelserne i menneskeliv og materielle skader, der fulgte, var enorme og 'bombede' Europa tilbage i sin udvikling.

Europæisk kultur og identitet – tabt eller fornyet?

Den europæiske borgerkrig markerede også et nederlag for de europæiske værdier, der var knyttet til demokrati, retsstat og menneskerettigheder. Således fostrede Europa i det 20. århundrede tre totalitære diktaturer. Vi fik Mussolinis fascisme i Italien fra 1922, Hitlers nazisme i Tyskland fra 1933 og Lenins og Stalins kommunistiske Sovjetunionen fra den russiske revolution i 1917, der til forskel fra de to første regimer overlevede helt frem til 1989-91. På grundlag af en racistisk og antisemitisk ideologi med baggrund i 1800-tallets mest ekstreme nationalisme fratog det nazistiske Tyskland især det jødiske folk, men også andre mindretal som sigøjnere, deres civile rettigheder og oprettede særlige dødslejre i Østeuropa, hvis opgave det var rationelt og bureaukratisk at udrydde disse grupper. I Sovjetunionen blev der i løbet af 1930'erne iværksat en fuldtønt terrorbølge mod de politiske dissidenter, der ligeledes i millioner hurtigt forsvandt i et vidtforegnet net af såkaldte Gulag-lejre.

Med efterkrigstidens kolde krig og Europas deling i en amerikansk og sovjetisk interessesfære havde Europa definitivt mistet sin globale førerposition. Genopbygningen af Europa efter den selvødelæggende borgerkrig havde forskellige faser. Den tysk-franske for-

Murens fald er betegnelsen for kommunismens sammenbrud i Østeuropa og Sovjetunionen, hvor begivenhederne i Berlin 9.-10. november 1989 satte gang i processen. Den østtyske centralkomite havde ved et møde den 9. november godkendt et forslag om nye udrejsebestemmelser, der blev offentliggjort ved en pressekonference senere samme dag. En kollektiv folkefest begyndte natten mellem den 9. og 10. november 1989 i Vestberlin, hvor DDR-borgere for første gang siden august 1961 frit kunne besøge slægtninge og venner. Foto: Gavin Bloys.

soning oven på netop disse landes mange indbyrdes konflikter har været et afgørende bidrag til det, der efterhånden antog omridsene af en Europæisk Union. Men det har langtfra været nok til at genvinde tidligere tiders storhed. Skal man imidlertid forstå det manifest for Europas genfødsel med titlen *Vor fornyelse*, som to af Europas betydeligste intellektuelle, den franske filosof Jacques Derrida og den tyske sociolog Jürgen Habermas, lancerede tilbage i 2003, så handler det for Europa heller ikke om at få det tabte tilbage, men om at gentænke den meget modsætningsfyldte europæiske kultur- og identitetsarv. Det er ikke mindst Europas fald fra magten og afviklingen af de store koloniriger, der har sat behovet for at gøre status på dagsordenen. Der er flere grunde her til: For det første fordi Europa skulle vise sig at have så betydelige destruktive kræfter i sig, som det i sidste ende ikke havde noget tilstrækkeligt immunforsvar over for, og for det andet fordi De Andre, der med de store migrationsbølger er kommet tættere på os, har lært af os og nu forlanger en større forståelse for den kulturelle diversitet.

Tilbage i sidste halvdel af 1200-tallet rejste Marco Polo, købmand fra den italienske by Venedig, ud til det fjerne Østen og berettede senere om sine mangeårige oplevelser. Han kom fra et endnu fattigt og tilbagestående Europa og kunne kun udtrykke sin beundring. Måske står europæeren igen som en anden Marco Polo og må beundre Kinas vækstrater og fremtidige status som den største økonomi i verden. Det er den udfordring, Europa er stillet over for, og som formentlig kræver, at Europa er tvunget til at genopfinde sig selv endnu en gang.

Europæiske flag foran Europa-Kommissionens hovedkvarter i Bruxelles, Berlaymont-bygningen. Europa-Kommissionen er en af de vigtigste institutioner i EU. Den består af en politisk ledelse med 27 kommissærer med ansvar for hver deres politikområde, der bliver udpeget for en periode på fem år af medlemslandenes regeringer efter godkendelse af Europa-Parlamentet. Alle medlemslandene har én kommissær. Foto: Xavier Häpe.

Kildetekster

1. „Declaration on European Identity“ (København, 14. december 1973):
<http://sociology-evropeanidentity.blogspot.com/2010/01/declaration-on-european-identity.html>
2. Erklæring i anledning af 50-årsdagen for underskrivelsen af Rom-traktaterne:
http://europa.eu/50/docs/berlin_declaration_da.pdf

Opgaver:

Overvej, om der findes fælles europæiske værdier og kulturarv.

Hvordan har historiske begivenheder, idéer og religioner medvirket til at konstruere en europæisk identitet?

Beskriv forholdet mellem national og europæisk identitet – kulturelt, socialt og politisk.

Diskuter indholdet i de to kildetekster fra forskellige synsvinkler: Findes der en europæisk identitet?

Forfatter:

Gert Sørensen, dr.phil.
Lektor ved Institut for
Engelsk, Germansk
og Romansk,
Københavns Universitet

Redaktør: Vibeke Mader,
Skoletjenesten.

Nationalmuseet

Billedredaktør: Cand.mag.

David Christensen.

Layout: Kristin Wiborg/
Skoletjenesten

Copyright: Nationalmuseet
og Skoletjenesten, 2011.

Undervisningsmaterialet er
udgivet med støtte fra
Kulturarvsstyrelsens puljer for
museumsundervisning.

